

dr hab. Monika Ostrowska, prof. KAAFM
Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
Wydział Nauk o Bezpieczeństwie
adres do korespondencji: 30-705 Kraków, ul. Gustawa Herlinga – Grudzińskiego 1
tel. +48.505 034904 e-mail.: m.ostrowska@onet.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej

Pana mgr Marka Pardyka

**pt. OBLICZA TERRORYZMU
ORAZ METODY BADAŃ JEGO
PSYCHOSPOŁECZNYCH I ORGANIZACYJNYCH
UWARUNKOWAŃ**

przygotowanej pod kierunkiem naukowym

**prof. dr hab. Mariana Cieślarczyka - Wojskowa Akademia Techniczna
im. Jarosława Dąbrowskiego**

1. Uwagi ogólne o rozprawie

Przedłożona do oceny praca ma charakter interdyscyplinarny, nie mniej jednak dyscypliną wiodącą są nauki o bezpieczeństwie. Analizowanie tej problematyki badawczej przy wykorzystaniu wiedzy wielu dyscyplin naukowych należy uznać za poprawne. Badania oscylowały w aspekcie przedmiotowym wokół problematyki terroryzmu traktowanego jako taktyka operacyjna, tania i efektywna metoda osiągnięcia założonych celów (najczęściej politycznych).

Za przedmiot rozprawy Autor obrał zbadanie terroryzmu w jego wielu wymiarach, wskazując metody badań jego psychospołecznych i organizacyjnych uwarunkowań. Zamysłowi koncepcji dysertacji nadany został oryginalny i rzeczowo zdefiniowany profil, w ramach którego interpretacja terroryzmu odniosła się do wartości poznawczych z zakresu nauk o bezpieczeństwie, nauk o polityce i administracji, nauk socjologicznych, historii oraz psychologii. Interdyscyplinarne podejście do definiowanej problematyki dysertacji jest koniecznym zabiegiem, zapewniającym wyartykułowanie odpowiedzi na pytania badawcze zawarte w pracy. Analiza tematu dysertacji, osadzona została na stosunkowo szerokich podstawach teoretycznych, liczących aż 481 stron. Problematyka terroryzmu nie jest

zjawiskiem nowym, była interpretowana w różnych płaszczyznach naukowych, jednak dotychczasowo nie została przedstawiona w aspekcie uwarunkowań psychospołecznych i organizacyjnych, co nadaje oryginalność wartości poznawczej dysertacji.

Praca została oparta na bogatej i wielopłaszczyznowej podstawie materiałowej. Warty podkreślenia jest fakt korzystania przez Autora w większości z literatury zagranicznej. W swej istocie zakres materiałowy dysertacji składa się z: dokumentów i aktów prawnych (36 pozycji), literatury zwartej (342 pozycje), artykułów naukowych (392 pozycje), źródeł internetowych oraz przekazów medialnych (137 pozycji), a także z pozostałych źródeł (109 pozycji). Łącznie podstawa źródłowa składa się z 1016 pozycji, które w sposób kompleksowy stanowią podstawę do analizy problematyki badawczej tematu dysertacji. Tak precyzyjnie sprofilowaną na zbadanie przedmiotowego zagadnienia podstawę źródłową nie tylko należy uznać za właściwą ale także za niezbędną dla określenia ram szeroko rozumianego pojęcia terroryzmu z perspektywy historycznych uwarunkowań, ujęcia systemowego, psychologicznego, socjologicznego, oraz metod badawczych.

W zdecydowanej większości Doktorant powołuje się na aktualne prace przywoływanych autorów, w związku z powyższym prezentuje aktualny stan badań wybranych aspektów, stanowiących komponenty składowe dysertacji. Nawiązując do obszerności bibliograficznej, to nie liczba pozycji literatury decyduje o jej wartości merytorycznej dla problematyki zagadnienia, ale ich ściśle powiązanie z tematem dysertacji. W recenzowanym przypadku z pełnym przekonaniem można stwierdzić, że Doktorant odwołał się do trafnie wyselekcjonowanych pozycji.

Podsumowując kwestie podstawy materiałowej dysertacji, należy podkreślić, że zarówno dobór materiałów źródłowych, jak i wykorzystana literatura w zestawieniu z przedmiotem i koncepcją dysertacji, ich praktyczne i częste cytowanie w stosowanej argumentacji są prawidłowe i wyczerpujące.

Odnotować należy liczne błędy stylistyczne i językowe, które jednak nie umniejszają wartości pracy np. (str. 34 terroryzm separatystyczny, a powinno być separatystyczny).

W samym zaś wstępie pracy Autor używa sformułowania Związek Radziecki, a powinno być Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich.

2. Struktura i zawartość pracy

Analizowana struktura dysertacji charakteryzuje się układem nieproporcjonalnym (rozdział 1 – 7 str., rozdział 2 – 31 str., rozdział 3 – 35 str., rozdział 4 – 141 str., rozdział 5 – 22 str., rozdział 6 – 26 str., rozdział 7 – 17 str., rozdział 8 – 21 str., rozdział 9 – 20 str.).

Każdy z rozdziałów podzielony został na: od 3 do 9 podrozdziałów, a objętość materii każdego z rozdziałów nie jest porównywalna względem innych. Za mankament uznać można mało obszerne podrozdziały zawierające niepełną stronę (np. podrozdział: 3.1.3 *Hipoteza Wagnera*, 3.1.4 *Precedens*, 3.2.5 *Brothers in crime*). Zdaniem Recenzenta, mało obszerne treściowo podrozdziały winno implikować do większych rozdziałów, tworząc jednolitą całość.

Kolejnym błędem występującym w dysertacji jest niezgodność merytoryczna spisu treści z treściami rozdziałów i podrozdziałów. W spisie treści – widnieje nazwa podrozdziału: „3.1 *Przyczyny systemowe*”, natomiast w samej treści pracy: „3.1 *Koncepcja przyczyn systemowych*” (str. 67). Powyższy mankament dotyczy całego podrozdziału 3.1:

- 3.1.1 *Koncepcja Deep State* natomiast w treści dysertacji: *Deep state jako środowisko rozwoju organizacji terrorystycznych* (str. 73)
- 3.1.2 *Iskra wzbudzająca wybuch*, a w treści pracy: *Koncepcje „iskry” wzbudzającej wybuch* (str. 74)
- 3.1.3 *Hipoteza Wagnera*, natomiast w treści pracy: *Hipoteza Wagnera jako przyczyna eskalacji zachowań terrorystycznych* (str. 77)
- 3.1.4 *Precedens*, a w treści dysertacji: „*Precedens*” jako podstawa ewolucji strategii terrorystycznych (str. 78)
- 3.1.5. *Ksenofobia i Teoria Wielkiej Zamiany*, natomiast w treści: *Ksenofobia jako przyczyna terroryzmu. Teoria Wielkiej Zamiany (Great Replacement Theory)* (str. 79).

Powyższy błąd odnosi się także do podrozdziałów: 3.2 *Przyczyny socjologiczne*, 3.3 *Przyczyny psychologiczne*, 4.1 *Kategoria psychospołeczna – aspekty osobowe*, 4.2 *Kategoria psychospołeczna – aspekty problemowe*, 4.3 *Kategoria psychospołeczna – aspekty procesowe*, 6.5 *Symulacja i eksperymenty*, 7.1 *Koncepcja i metodologia eksperymentu „360 stopni”*, 7.2 *Scenariusz eksperymentu „360 stopni”*, 7.3 *Metody analizy*, 8.1 *Percepcja a brutalny ekstremizm – wprowadzenie*, 8.2 *Profile percepcyjne w kontekście ZAA*, 8.3 *ZAA – aplikacja praktyczna*, 9.1 *Demistyfikacja przekonań na temat radykalizacji i terroryzmu*, 9.2 *Kierunki dalszych badań nad terroryzmem*. Ponadto, nazwa rozdziału VI *Empiryczne metody badań nad terroryzmem* oraz nazwa rozdziału VIII *Zintegrowana analiza atrybucyjna – autorskie narzędzia badania radykalizacji* nie są odzwierciedleniem nazw widniejących w treści dysertacji. Autor dokonał błędnej numeracji rozdziału VII, który w treści pracy numerowany jest jako rozdział VIII.

Nadmienić należy, iż w zastosowanej konstrukcji spisu treści Doktorant konsekwentnie zachował zasadę zazębiania się materii poszczególnych rozdziałów względem siebie,

co pozwoliło na zachowanie spójności i logiki całego wywodu. Strukturę pracy wieńczy zakończenie, wykaz źródeł, podziękowania, aneks, spis tabel i rysunków.

Praca ma przede wszystkim charakter deskryptywny, systematyzujący i porządkujący pod kątem obranego kierunku badawczego. Autor słusznie przyporządkował rozdział pierwszy omówieniu podstawowych założeń metodologicznych, uwzględniając szczegółowo przedmiot badań, cel badań, ogólny i szczegółowe problemy badawcze, hipotezy, a także metody, techniki, narzędzia badawcze oraz wykluczenia. Zabieg ten należy rozumieć i ocenić jako poprawne wprowadzenie do zasadniczego wywodu. Doktorant kreśli wybrane zagadnienia w sposób staranny, rzeczowy, czasami jednak nadmiernie szczegółowy, co niekorzystnie odbija się na syntetyzacji i uzyskaniu większej przejrzystości w prezentowaniu określonych procesów. W rozdziale drugim Autor koncentruje swoją uwagę na historyczno-definicyjnym ujęciu zjawiska terroryzmu, akcentując ewolucję terroryzmu, a także zaznaczając górną granicę przedziału czasowego pracy, czyli czasy obecne (2023 r.). Autor powinien również określić dolną granicę prowadzonych badań. Podsumowanie rozdziału zwieńczone zostało autorską, szczegółową i naukową definicją zjawiska terroryzmu, co uznać należy jako znaczną wartość poznawczą dysertacji. W trzecim rozdziale bardzo obszernie i wyczerpująco Doktorant charakteryzuje przyczyny terroryzmu w ujęciu systemowym, socjologicznym i psychologicznym, co w świetle przyjętej koncepcji badawczej ocenić należy za postępowanie prawidłowe. Bez wątplenia, szczególnie szeroko i wieloaspektowo omówiona została problematyka *Psychospołecznych uwarunkowań terroryzmu* (rozdział 4) będąc jednocześnie najobszerniejszym rozdziałem całej dysertacji, liczącym aż 141 stron. Zaznaczyć należy, że wartość merytoryczna rozdziału była w pełni zadowalająca, jej skrupulatność niwelowała wszelkie powstałe podczas analizy wątpliwości. Wymiar i wartość poznawcza wskazanego rozdziału sugeruje, iż kwestię psychospołecznych uwarunkowań terroryzmu Autor traktuje jako fundament problematyki badawczej niniejszej dysertacji. Rozdział piąty i szósty odnoszą się do metodyki badań nad terroryzmem w ujęciach teoretycznych oraz empirycznych. Powyższe szczegółowe zestawienie, jednoznacznie wskazuje na profesjonalne i dojrzałe podejście Doktoranta do metodologii badań naukowych. Kolejny rozdział poświęcony został „*Eksperymentowi 360 stopni*”, który opracowano w celu optymalizacji empirycznej analizy radykalizacji w brutalny ekstremizm. Dodatkowo Autor wskazuje jego deficyt, mogący zostać uzupełnionym przez Zintegrowaną Analizę Atrybucyjną (Integrated Atributive Analysis). *Problematykę i wykorzystanie wspomnianej Zintegrowanej Analizy Atrybucyjnej* charakteryzuje rozdział ósmy. Przedmiotowe zagadnienie należy uznać za wnoszące znaczne korzyści poznawcze dla współczesnej nauki.

3. Ocena metodologiczna rozprawy doktorskiej

Niniejsza dysertacja łączy w sobie różne perspektywy badawcze, budując „metodologiczny most” między amerykańskim utylitaryzmem i europejskim intelektualizmem (Autor stosuje różnorakie podejścia do definiowania terroryzmu). Wychodzi naprzeciw zarówno potrzebie teoretycznej systematyzacji wiedzy na temat terroryzmu jak i dotkliwemu deficytowi badań empirycznych.

Triangulacja zastosowana przez Autora potencjalnie mogłaby przynieść wiele korzyści, najpierw jednak badacze zasobni w wiedzę, doświadczenie i chęci musieliby stworzyć osobne reguły metodologiczne dla tego procesu – w odniesieniu do specyfiki terroryzmu. Jak dotąd takie próby wydawały się nie być podejmowane, a badacze koncentrują się bardziej na sporach terminologicznych, pozostawiając zapewne te metodologiczne na bliżej nieokreślonej przyszłość.

Założenia metodologiczne zostały podzielone na kilka części np. str. 22-29 oraz 313-330 i zamieszczono je w różnych częściach dysertacji, co zapewne było celowym zabiegiem Autora. Można byłoby się zastanowić, czy jednak pełnych założeń metodologicznych nie zamieścić w początkowych rozdziałach. Tworząc założenia metodologiczne Autor nie opiera się na żądanej znanej metodologii badań w naukach o bezpieczeństwie (brak przypisów w tym zakresie).

3.1 Przedmiot badań

Kwestiom metodologicznych poświęcono rozdział pierwszy w którym odniesiono się do przedmiotu i celów badań, problemów badawczych i hipotez, zmiennych i wskaźników, metod technik i narzędzi badawczych, terenu i organizacji badań oraz charakterystyki badanych respondentów.

Doktorant podkreśla, że przedmiotem badań jest zjawisko terroryzmu i jego uwarunkowania, oraz stosowane dotychczas w tym obszarze perspektywy badawcze. Nacisk położony został na aspekty „pozamilitarne” (polityczne, kulturowe, psychologiczne oraz socjologiczne)

Autor podzielił cele na dwie kategorie:

Cele poznawcze

1. Wskazanie historycznych źródeł badań nad terroryzmem.
2. Zestawienie najpopularniejszych definicji terroryzmu oraz dyskusja dotycząca konsekwencji jakie powoduje ich liczebność oraz zróżnicowanie.
3. Określenie różnic i podobieństw występujących pomiędzy terroryzmem a terminami pokrewnymi (fanatyzm, fundamentalizm, brutalny ekstremizm, przestępstwa kryminalne).

4. Dokonanie przeglądu przyczyn terroryzmu wraz z korespondującymi teoriami.
5. Identyfikacja psychospołecznych determinantów terroryzmu.
6. Zestawienie różnych szkół badania terroryzmu metodami teoretycznymi.
7. Określenie ograniczeń przyjętych podejść teoretycznych do badania terroryzmu.
8. Opisanie teorii pochodzących spoza obszaru dotychczasowych badań nad terroryzmem, które mogą zostać wykorzystane do uzupełniania luk badawczych.
9. Dokonanie przeglądu różnych metod empirycznego badania zjawiska terroryzmu.
10. Wskazanie miejsca etyki we współczesnych badaniach nad terroryzmem.

Cele użyteczne

1. Sformułowanie kierunków dalszych badań nad terroryzmem.
2. Zaprojektowanie empirycznego eksperymentu analizującego kamienie milowe procesu radykalizacji w brutalny ekstremizm.
3. Weryfikacja proponowanego scenariusza z uznanymi ekspertami.
4. Budowa narzędzia analizy zjawiska terroryzmu – Zintegrowanej Analizy Atrybucyjnej.
5. Określenie ograniczeń projektowanego eksperymentu oraz narzędzi i wskazanie możliwych kierunków ich doskonalenia.

3.2. Główny problem badawczy

Jaki jest stan wiedzy teoretycznej i empirycznej dotyczącej zjawiska terroryzmu na świecie, jakie są silne i słabe strony dotychczas stosowanych metod badawczych, oraz jakim sposobami można je doskonalić?

Problemy szczegółowe, dekompozycja problemu głównego na 13 problemów szczegółowe nie budzi moich zastrzeżeń

1. Jakie istnieją teorie opisujące i wyjaśniające zjawisko terroryzmu oraz w jakich kontekstach można wykazać ich użyteczność?
2. Które z funkcjonujących teorii związanych z terroryzmem zostały pośrednio lub bezpośrednio potwierdzone przez inny niż pierwotny zespół badawczy?
3. Które z teorii związanych z terroryzmem znajdują swoje potwierdzenie w występujących współcześnie organizacjach terrorystycznych?
4. Czy występują teorie (a jeśli tak, to jakie), których wyniki są rozbieżne z koncepcjami innych badaczy, i jakie mogą być tego powody?
5. Jaki jest stan badań empirycznych dotyczących zjawiska/zjawisk terroryzmu, i jakie mogą być tego konsekwencje?
6. Jakie narzędzia w badaniach nad terroryzmem są stosowane przez różne zespoły badawcze? Jakie są konsekwencje przyjętej przez nie perspektywy badawczej?

7. Które z teorii - spoza nauk o bezpieczeństwie - mogą wnieść wartość dodaną do badań nad terroryzmem?
8. Przy użyciu jakich podstaw teoretycznych i metodologicznych dokonana może zostać wieloaspektowa analiza zjawiska terroryzmu, która dawałaby szanse na stworzenie skuteczniejszych narzędzi prewencji oraz walki z brutalnym ekstremizmem?
9. W jaki sposób konstruować narzędzie/narzędzia, łączące luki badawcze z obecnymi i „uzupełnionymi” teoriami badań nad terroryzmem?
10. Czy można oszacować wagę wpływu poszczególnych elementów składowych narzędzia na wyniki sumaryczne, które się pojawiają w związku z badaniem?
11. W jaki sposób wykazać ograniczenia narzędzia, które nie będzie (na tym etapie pracy badawczej) miało swojej empirycznej emanacji?
12. W jaki sposób przedstawić wyniki przeprowadzanych badań aby kolejne zespoły badaczy podjęły próbę weryfikacji zaprojektowanego narzędzia i jego ewentualnego rozwoju?
13. W jakich kontekstach i jakimi sposobami zaprojektowane narzędzie może wnieść wartość dodaną dla praktyki antyterrorystycznej?

3.3 Hipotezy

1. Współcześnie istnieje na świecie tak duża ilość i różnorodność teorii dotyczących zjawiska terroryzmu i jego definicji, że może to utrudniać konceptualizację i prowadzenie badań empirycznych, oraz wykorzystywanie tej wiedzy w procesie dydaktycznym i w praktyce przeciwdziałania terroryzmowi.
2. Wśród badaczy problemów terroryzmu odczuwany jest deficyt opracowań syntetyzujących dotychczasowy dorobek teoretyczny pochodzący z różnych dyscyplin naukowych a dotyczący zjawiska terroryzmu. Utrudnia to przygotowanie badań empirycznych o charakterze inter-, multi- i transdyscyplinarnym.
3. Istnieje potrzeba i możliwość opracowania metody, technik i narzędzi, zwiększających zakres stosowania i skuteczność realizacji badań empirycznych w odniesieniu do zjawiska terroryzmu.

Cytując za Ch. Frankfort- Nachmias i D. Nachmias (str. 77) hipoteza jest to proponowaną przez nas opowiedz, jakiej można udzielić na pytanie badawcze. jest wyrażona w postaci związku pomiędzy zmienną zależną i niezależną. Hipotezy Autora nie odnoszą się do założonych problemów i w związku z tym nie mogą być zweryfikowane empirycznie, co należy uznać za duży błąd metodologiczny. Jak pisze J. Apanowicz (str. 60) ze względu na stopień ogólności powinny być podzielone na hipotezę ogólną (główną) i hipotezy szczegółowe.

Sądzę, że Autor powinien przyjąć, tyle hipotez badawczych ile założył problemów do rozwiązania. Byłoby to bardziej klarowne i przejrzyste dla czytelnia i łatwiejsze do zweryfikowania. Hipotezy są bardzo lakoniczne i nie rozbudowane.

3.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Autor zastosował następujące metody badawcze:

Metody zbierania danych

- Analizie poddana zostanie literatura naukowa o charakterze teoretycznym i wyniki badań empirycznych, związane z obszarem terroryzmu, radykalizacji oraz brutalnego ekstremizmu w przedziale czasowym lat 1950 – 2022. Zakłada się, że w ok. 90% będzie to piśmiennictwo anglojęzyczne (źródłowo lub tłumaczone na język angielski), zarówno w postaci publikacji książkowych, czasopism jak i odczytów konferencyjnych.
- Analizie poddane zostaną źródła internetowe, roczniki statystyczne oraz raporty agend ONZ, think tanków i instytutów badawczych.
- Dane pozyskane będą w wyniku uczestnictwa w licznych wydarzeniach naukowych odbywających się w Polsce, jak i międzynarodowych (aneks 1) oraz czterech programów szkoleniowych realizowanych odpowiednio na:
 - *Geneva Centre for Security Sector Governance* (Szwajcaria) – kurs “Analizy konfliktów”,
 - *Georgetown University* (Stany Zjednoczone) – program szkoleniowy „Terroryzm i Antyterroryzm”,
 - *Asser Institute* (Holandia) – szkoła letnia “Zaawansowany program dotyczący terroryzmu, antyterroryzmu i rządów prawa” ,
 - *Queensland University* (Australia) – program szkoleniowy “Globalne media, wojna i technologia”.

Metody analizy danych

Wstępnej selekcji teorii, metod i narzędzi przypisanych do badań terroryzmu, dokonano przyjmując w pierwszej kolejności kryterium historyczne – za punkt zwrotny przyjęto atak na *World Trade Centre* 11 września 2001. Wcześniejsze koncepcje zostały także przedstawione, nie weszły one jednak do zbioru teorii i metod badawczych poddawanych szczegółowej analizie¹. W kolejnych etapach znaczną ilość zgromadzonych danych poddano procesowi redukcji za decydujące przyjmując poniższe kryteria:

- częstotliwość występowania – dana teoria lub metoda musiała się pojawić przynajmniej w pięciu różnych publikacjach,
- użyteczność – wskazana przynajmniej w trzech różnych źródłach,

¹ Wyjątkami są przypadki kiedy teorie konceptualizowane przed 9/11 znalazły swoje zmodernizowane naukowe manifestacje także w nowszych badaniach.

– uwierzytelnienie – przez pojawienie się w publikacjach uznanych badaczy, którzy podejmowali się syntezy teorii i badań nad terroryzmem (jak np. profesorowie Alex Schmid, John Horgan czy też Andy Borum).

W doborze teorii i metod, które mogą uzupełnić dotychczasowy stan wiedzy o terroryzmie, a pochodzą źródłowo z innych dyscyplin naukowych, posłużono się abstrakcją izolującą, która pozwoliła „wydobyć” będący przedmiotem zainteresowania fragment danej teorii lub metody i alokować go w kontekście badań nad terroryzmem.

Metody ewaluacji danych

W odniesieniu do zgromadzonych teorii przeprowadzono proces porównania oraz dedukcji opisujący ich potencjalną użyteczność dla przedmiotu badań. Przy wykorzystaniu indukcji oraz analogii między różnymi zbiorami danych starano się skonstruować teoretyczne fundamenty projektowanego eksperymentu oraz podstawy metodologiczne tworzonego narzędzia badawczego.

Autorska ewaluacja wybranych teorii, metod lub narzędzi odbyła się poprzez krytykę piśmiennictwa, analizę dostępnej dokumentacji badawczej, a także przy wykorzystaniu „metody precedensu”. Jej istota polega na określeniu granic użyteczności teorii lub narzędzia poprzez odnalezienie w obrębie danego obszaru badawczego przykładów je podważających

Autor powołał 19 ekspertów z zakresu politologii, nauk o bezpieczeństwie, kryminologii, nauk o obronności, medioznawstwa oraz religioznawstwa.

Autor zastosował następujące techniki badacze:

- analiza i synteza literatury przedmiotu oraz wyników badań empirycznych;
- analiza danych statystycznych;
- wywiady z ekspertami merytorycznymi i metodologicznymi;
- wywiady z autorami wybranych teorii;

W dysertacji wykorzystano następujące narzędzia badawcze:

- arkusze analiz literatury naukowej o charakterze teoretycznym;
- arkusze analiz wyników badań empirycznych;
- arkusze analiz metod i narzędzi badawczych;
- arkusze wywiadów z teoretykami, badaczami – empirykami oraz praktykami, zajmującymi się problemami terroryzmu;
- arkusze wywiadów z metodologami, zajmującymi się badaniami o charakterze multi-, inter- i transdyscyplinarnym.

Powinny się one znajdować a aneksie pracy, niestety w aneksie pracy nie można ich odnaleźć.

Doktorant nie określił zmiennych i wskaźników

Doktorant dokonał ciekawej triangulacji metod i technik badawczych (str. 25-28). Zastanawia mnie jednak fakt wg. jakiej klasyfikacji/jakiego Aurora jest to opracowanie lub czy jest to jego własne. W tekście, ani w przypisach nie jest to doprecyzowane (mowa tylko o uczestnictwie w wydarzeniach naukowych odbywających się w Polsce i za granicą oraz o programach szkoleniowych w których uczestniczył Autor).

Auror przyjął następujące ograniczenia dotyczące:

- terroryzmu ekologicznego,
- taktyk terrorystycznych wykorzystywanymi podczas konfliktów zbrojnych,
- terroryzm antykolonialnego
- terroryzmu państwowego,
- cyberterroryzmu,
- terroryzmu energetycznego.

Autor nie opisał terenu i organizacji badań oraz zasad na jakich wybrał ekspertów w swoich badaniach, czy były to metody probabilistyczne czy nieprobabilistyczne.

Zastanawiające jest także dla mnie w jaki sposób Autor dobrał ekspertów do badań, jakie musieli oni spełniać kryteria, aby można było ich zaliczyć do grona ekspertów.

Sformułowana przez Autora koncepcja badawcza jest ciekawa i pod względem metodologicznym zasadniczo poprawna oraz odzwierciedlająca poszukiwania badawcze Autora.

4 .Ocena merytoryczna rozprawy doktorskiej

Strukturę pracy podzielono na dziewięć rozdziałów.

W **rozdziale pierwszym** zawarto zagadnienia metodologiczne formułując przedmiot i cel badań, problemy i hipotezy badawcze. Dodatkowo w części tej zdefiniowano metody, techniki i narzędzia badawcze.

W **rozdziale drugim** opisano terroryzm w ujęciu historycznym, określono perspektywę historyczną, definicje, fanatyzm i fundamentalizm religijny, brutalny ekstremizm, zaburzenia psychiczne terrorystów, przestępczość kryminalną oraz profilowania przestępców. Brak ogólnego rozwinięcia postulatów problematyki operacji militarnej przeciwko zjawisku terroryzmu globalnego, co zdaniem Autora miało znaczenie przy społecznym rozumieniu problematyki terroryzmu, dlatego powinno zostać rozwinięte. str. 40 w dysertacji należałoby

uchronić się od sformułowań ogólnikowych i podawać konkretne przykłady, w tym wypadku wymienić konkretne państwa określające Federację Rosyjską jako państwo terrorystyczne. str 40-41 Brak wskazania źródeł naukowych z których zaczerpnięto treści. str. 41 Zasadnym jest podanie oficjalnej nazwy dokumentu Council Framework Decision 2002/475/JHA of 13 June 2002 on combating terrorism. str 49 Terroryzm wiąże się z fanatyzmem, ale nie jest to reguła. Fanatyzm religijny ma zastosowanie przy Świętej Wojnie, gdzie pobudkami są motywy religijne. Nie każdy terrorysta jest fanatykiem, motywy działań terrorystów (w ujęciu grupowym oraz samotnych wilków) mają szeroki wachlarz. str 49.

Brak konsekwencji w definiowaniu pojęć fanatyzm i fundamentalizm tzn. w pojęciu fanatyzm nie wykorzystano definicji zawartej w słowniku języka polskiego natomiast w przypadku fundamentalizmu wykorzystano.

W podrozdziale nie przedstawiono konkretnych cech osobowości przypisywanych terrorystom i kryminalistom.

Autor nie przedstawił procesu tworzenia profilowania (kryminalnego), a także nie wskazano cech osobowości szczególnie pożądaných w organizacjach terrorystycznych o różnych specjalnościach, co miałyby duży akcent poznawczy dla opracowywanego podrozdziału

W **rozdziale trzecim** przedstawiono przyczyny terroryzmu w kontekście ich klasyfikacji na: systemowe, socjologiczne oraz psychologiczne.

Autor opisuje wymienione wcześniej kategorie badań (makrośrodowiskowe, socjologiczne, psychologiczne) jednak omija kwestie badań systemowych, przechodząc do makrośrodowiskowych. Mogłoby to być zrozumiałe, ze względu na opis tej kategorii w podrozdziale 3.1 „Przyczyny systemowe”, jednak widnieje pewna nieścisłość, ponieważ w tym miejscu opisuje badania socjologiczne i psychologiczne (w dużym skrócie) a w pełni dokonuje tego w podrozdziałach: 3.2. i 3.3.

Podrozdział 3.11. opisuje kwestię koncepcji Deep State (głębokie państwo), a niniejszy akapit odnosi się do zjawiska Deep Net. Należałoby rozważyć zmianę nazwy podrozdziału, ponieważ te zagadnienia mają rozbieżne definicje.

W **rozdziale czwartym** z ukazano psychospołeczne uwarunkowania terroryzmu z następujących kategoriach psychospołecznych: aspekty osobowe, aspekty problemowe oraz aspekty procesowe.

Autor nie odnosi się do osób przeprowadzających ataki pod przymusem. lekka niejsność w wypowiedzi Autora indoktrynacja nie dotyczy osób/przyszłych terrorystów działających pod przymusem. Doktorant nie podaje skonkretyzowanej definicji/opisu problematyki

proaktywności (np. postawa, zachowanie, zjawisko polegające na...). str. 152 brak wskazania programów deradykalizacyjnych przeprowadzonych w Jemenie, Arabii Saudyjskiej, Egipcie czy też w Indonezji, co stanowiłoby znaczne wzmocnienie kontekstu poznawczego niniejszej dysertacji

Rozdział piąty ukazuje teoretyczne badania nad terroryzmem.

Rozdział szósty ukazuje metody badań nad terroryzmem.

W **rozdziale siódmym** przedstawiono eksperyment „360 stopni”, który identyfikuje przyczyny i mechanizmy radykalizacji w brutalny sposób, które uprzednio były zaangażowane w działalność terrorystyczną. Badanie zostało zaprojektowane w formie międzyzesłowej gry scenariuszowej, w której uczestnicy zostali postawieni w obliczu imitowanego zagrożenia terrorystycznego. Autor na str. 317 pisze, że dokonał wyboru badanych losowo (28) , rozumiejąc, że chodzi o dobór probabilistyczny losowy, nie jest to dokładnie doprecyzowane.

Rozdział ósmy to zintegrowana analiza atrybucja, gdzie zostało przedstawione autorskie narzędzie podatności na dania radykalne. Analiza powstała w wyniku triangulacji wszystkich wymienionych we wcześniejszych częściach dysertacji źródłach wiedzy. pozwala ona określić wzorce kognitywne / behawioralne oraz preferencje komunikacyjne podmiotów zaangażowanych w zdarzenie o podłożu ekstremistycznym.

Ostatni rozdział dysertacji – **dziewiąty** przedstawienie mitów dotyczących terroryzmu i jego dalszych kierunkach rozwoju. Autor wskazał propozycje nowych kierunków badania brutalnego ekstremizmu, które w przypadku ich realizacji mogą dać nadzieję na wypełnienie zidentyfikowanych luk badawczych.

Generalnie rozprawa doktorska napisana bardzo solidnie, oparta przede wszystkim na bogatej anglojęzycznej literaturze przedmiotu. Dysertacja” skupia się na teorii i praktyce badania zjawiska terroryzmu.

Rozdział II dedykowany jest zjawisku terroryzmu w ujęciu historyczno-definicyjnym. W rozdziale opisano początki terroryzmu, a także ukazano jego ewolucję na przestrzeni wieków aż do czasów współczesnych. Omówiono także terminy i zjawiska społeczne, które łączone są ze zjawiskiem terroryzmu. W końcowej części rozdziału zaprezentowano autorską definicję terroryzmu.

Niemniej jednak w trakcie czytania rozdziałów teoretycznych nasunęły się następujące uwagi:

W podrozdziale 2.1. - Terroryzm – perspektywa historyczna, na str. 31-32 autor przyjął jak to określił najpopularniejszą typologię rozwoju zjawiska terroryzmu, jednak nie określił źródła

i autora wg. którego ten podział został dokonany. W podrozdziale 2.3. - Terroryzm a fanatyzm i fundamentalizm religijny, na str. 48 autor twierdzi, że o ile organizacjami fundamentalistycznymi są: Stowarzyszenie Braci Muzułmanów, Państwo Islamskie, Boko Haram, to jednak Al. Szabab taką organizacją nie jest. Taki pogląd w świetle literatury przedmiotu, wydaje się co najmniej wątpliwy, a podane uzasadnienie jest mało przekonywujące.

W rozdziale III autor omawia przyczyny terroryzmu. W swoich rozważaniach nad przyczynami terroryzmu skupił się generalnie na teoriach czysto akademickich i w związku z tym uwzględnia tylko trzy kategorie:

- badania przyczyn systemowych i makrośrodowiskowych,
- badania o podłożu socjologicznym,
- badania o podłożu psychologicznych.

Wyda się jednak, że w rozważaniach dotyczących badań przyczyn terroryzmu, aby uzyskać pełny obraz badanego problemu powinien być także uwzględniony (a został pominięty) bardzo ważny aspekt badania przyczyn terroryzmu w kontekście **ideologiczno - religijnym** wynikającym z postrzegania rzeczywistości przez pryzmat określonej ideologii lub wiary - często prowadzącej do radykalizmu, a następnie czynnego terroryzmu. W powyższych rozważaniach też powinny być uwzględnione badania o **podłożu historyczno- politycznym** związane z zachodzącymi w świecie procesami politycznymi i ich skutkami, jak np. następstwa eksploatacji przez państwa kolonialne krajów Trzeciego Świata, czy też skutki zaangażowania w różne konflikty zbrojne mocarstw regionalnych i globalnych, jak np. rozpoczęcie konfliktu zbrojnego przez Stany Zjednoczone w Iraku 2003r. , czy tak zwana „Sprawa Palestyńska” - przyczyny i skutki braku konsensusu międzynarodowego w sprawie powstania państwa palestyńskiego

W rozdziale IV w sposób szczegółowy zidentyfikowano i opisano 36 wymiarów psychospołecznych uwarunkowań terroryzmu, które odpowiadają najczęściej występującym zjawiskom wpływającym na powstanie i rozprzestrzenianie się ekstremizmów. Opisane wymiary autor podzielił na trzy kategorie (człowiek, problem i proces).

5. Język pracy i strona warsztatowa

Praca została napisana poprawną polszczyzną. Styl narracji ocenić należy jako spójny, rzeczowy i logiczny, choć w niektórych fragmentach pracy nieco nadmiernie rozbudowany i drobiazgowy. W ocenie Recenzenta dysertacja wymaga profesjonalnej korekty językowej.

W dalszej treści recenzji zostaną wskazane przykładowe błędy edytorskie i językowe. Warto zaznaczyć jednak, iż przy takiej obszerności dysertacji oraz jej wielowątkowym ujęciu badawczym, nie sposób wyzbyć się całkowicie powstałych i wskazanych poniżej mankamentów.

Autor popełnił błąd terminologiczny dotyczący użycia pojęcia „*komponent*” w formie żeńskiej „*komponenta*”, stanowiący tym samym niezgodność ze słownikiem języka polskiego „*Historia (...) w których początkowo dominowała komponenta fizycznego unicestwienia nad aspektami psychologicznymi*” (str. 31), (str. 47). Częstym błędem i niekonsekwencją edytorską było stosowanie interpunkcji w przypadkach przypisów i zakończeń zdania np. Autor czasem stawiał przypis, a następnie kończył zdanie kropką, bądź też stawiał kropkę i następnie stawiał przypis (str. 31, 62).

Zaznaczyć należy częste przytaczanie wyrazu „*internet*” pisane dużą literą, co uznaje się za błąd poprawności językowej. Warty wskazania był także często powtarzany błąd przy numeracji pozycji naukowej w przypisie, gdzie przy skrótce „nr” Doktorant stawiał kropkę (większość przypisów w dysertacji). Z punktu poprawności gramatycznej jest to błędem, natomiast w przypadku wykorzystywania numeracji anglojęzycznej przy wyrażeniu „no.” kropka byłaby zasadna. Mankamentem zwracającym uwagę są często pojawiające się błędy w poprawności pisowni, tzw. „*literówki*”, które na tym etapie pisania dysertacji należałoby ograniczyć do minimum (str.: 42, 50, 55, 56, 63, 75, 79, 89, 97, 100, 101, 105, 117, 131, 132, 134, 136, 138, 139, 144, 148, 149, 150, 166, 172, 173, 189, 193, 210, 217, 226, 227, 231, 239, 246, 252, 254, 255). W analizowanej pracy występują przypadki braków wskazywania źródeł naukowych przy opracowywaniu akapitów, gdyż treść pracy nie wskazuje jednoznacznie, aby to była wolna analiza autorska (str. 33, 39, 66, 67, 75, 77, 80, 88, 120, 138, 166, 179, 194, 195, 234, 267). Ponadto występują także braki wskazywania źródeł cytowanych (str. 41-42, 44, 79, 88, 136). Doktorant kilkakrotnie używał zbyt długich zdań, składających się z 4-5 wersów, utrudniający zrozumienie treści. Sugestią jest częstsze kończenie zdań, by ułatwić przyswajalność merytoryki pracy (str. 145-146, 149).

Uwagą zasługującą na wskazanie jest częste korzystanie przez Doktoranta z wielojęzycznej encyklopedii internetowej „*Wikipedia*” (wolna encyklopedia, którą każdy może redagować), która nie stanowi wykładni naukowej oraz wartości poznawczych, przy redagowaniu kolejnych kwerend dysertacji naukowej (str.: 49, 60, 61, 69, 101, 154, 163, 167, 187, 200, 289, 383). Powyższa uwaga stanowi także sugestię do zmiany postawy przy ewentualnych, przyszłych badaniach naukowych.

W recenzowanej dysertacji zwrócono uwagę także na niepoprawność językową zdania: „*Wdrożenie atrybutu „Zadania” oparta jest na technokratycznej koncentracji na skuteczności oraz zasadzie „cel uświęca środki”, co jest dla organizacji terrorystycznych niedoścignionym wzorem funkcjonowania*” (str. 148). Ponadto wskazano niezrozumiałe zdanie: „*Dla atrybutu autorytet wewnętrzny ostateczną „instancją walidującą” podjęte decyzje są indywidualne odczucia, przekonania i wnioski z osobiście przeprowadzonych rozważań. Dla atrybutu autorytet zewnętrzny, punktem odniesienia są opinie oraz postawy reprezentowane przez inne podmioty*” (str. 147). W ocenie Recenzenta wymienione przykłady zasługują na przeredagowanie.

Autor używa ogólnikowych, mało skonkretyzowanych sformułowań, które mogą zostać zinterpretowane w sposób dowolny przez odbiorcę tj. „*Znaczna część zachodniej opinii publicznej (...)*”, nie wskazując jednoznacznie o którą opinię publiczną chodzi, z którego państwa (str. 35). „*(...) świat Zachodu zaczął otwarcie używać wobec Rosji (...)*”, nie wskazują o które państwa Zachodu chodzi (str. 38). „*Na uwagę zwraca również fakt bardzo wysokich nakładów jakie są inwestowane (...)*”, nie konkretyzując jakiego rodzaju były to nakłady (str. 46). „*(...)które przez ponad dekadę absorbowwała część środowiska naukowego (...)*”, nie wskazując przedziału czasowego tejże dekady (str. 59).

W niektórych kwerendach dysertacji występowały czasami przypadki używania języka publicystycznego lub potocznego np. („*obszar najeżony minami o podłożu politycznym*”) (str. 45). W toku analizowanej treści dysertacji zauważono niepoprawność stylistyczną przytoczonego zdania: „*(...)eksploatował jakiegokolwiek podobieństwa występujące na jakimkolwiek gruncie aby rekrutować i budować sojusze*”(str. 202). W recenzowanej pracy stwierdzono także błąd językowy w nazewnictwie podrozdziału pt. „*Postrzeżanie otoczenia Dystopia – Eutopia*” (zamiast wyrazu „*Eutopia*” powinno być zastosowany wyraz „*Utopia*”)(str. 197).

Doktorant rozpoczynał opis każdego rozdziału w formie graficznego wykresu, jednak nie przyporządkował mu nr i nazwy, a także nie zawarł go w spisie tabel i rysunków.

Brak konsekwencji przy wymienianiu przedstawicieli nauki z imienia oraz nazwiska bądź też z samego nazwiska np. Wilkinson czy też James Piazza (str. 68). Ponadto występowały przypadki braku stosowania oficjalnych nazw geograficznych regionów czy państw

np. Półwysep Somalijski, Republika Libańska (str. 70, 102). W pracy nie została zastosowana oficjalna nazwa Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (str. 33). Warty podkreślenia jest fakt unikania przez Autora rozwijania różnego rodzaju skrótów, stosowanych

w dysertacji, m.in.: skrótów imiennych (JLP Thompson – str. 82), służb specjalnych (MI5 – str. 71), organizacji ONZ-u (UNDP – str. 168), których niewłaściwa interpretacja może wprowadzać w błąd potencjalnego odbiorcę. Doktorant wykazał się także niepoprawnością językową przy artykułowaniu nazw urzędu prezydenckiego (napisane raz dużą, raz małą literą). Przedmiotowe określenie urzędu odnosiło się do wskazania konkretnej osoby (str. 79), więc powinno być napisane dużą literą.

Doktorant w podrozdziale 4.1 *Aspekty osobowe*, używa sformułowania „(...) *Przedstawiani są oni jako kuffars, disbelievers i Western dogs (...)*”, nie dokonując spolszczenia wymienionych, anglojęzycznych sformułowań, a także nie przedstawiając ich znaczenia definicyjnego w całości dysertacji. W związku z powyższym ciężko jest zrozumieć przytaczaną problematykę z punktu widzenia potencjalnego odbiorcy (str. 124).

Autor przejawia brak zdyscyplinowania w kwestii stosowanych cytatów pod nazwą podrozdziałów – raz są podawane w języku angielskim i tłumaczone na język polski, a raz podawane tylko w języku polskim (str. 199, 202).

Wartym wyartykułowania jest pewna wątpliwość w kwestii stosowania określenia „*dżihad*” i „*jihad*”. Zaznaczyć należy, iż jedno i drugie sformułowanie jest poprawne, jednak na poziomie redagowania dysertacji należałoby zdyscyplinować się do używania jednego wyrażenia (str. 48, 148, 204, 205, 217, 376).

Zasadniczo jednak argumentacja prowadzona jest w sposób sugestywny, wieloaspektowy i przemyślany. Przedstawione powyżej przykłady niezręczności lub niepoprawności językowych, nie zmieniają w swej istocie pozytywnej oceny językowej całej narracji.

Pozytywnie ocenić należy stronę warsztatową dysertacji. Przypisy zostały wykonane w sposób zgodny ze sztuką. Pod względem technicznym – umiejętność ich skracania i zachowania ciągłości edytorskiej, trudno doszukać się błędów. Pod względem merytorycznym – zastosowane cytaty nie zawsze miały wskazane materiały źródłowe (str. 41-42, 44, 79, 88, 136, 262, 268). Wartym uznania jest umiejętne i trafne zastosowanie przypisów narracyjnych, które pobocznie tłumaczą określone zagadnienia teoretyczne i definicyjne, odciążając w ten sposób zasadniczą narrację podporządkowaną głównemu zagadnieniu.

Przejrzyście i pogłądowo zestawione zostały dane statystyczne, zaczerpnięte z materiałów źródłowych i ujęte w osiem tabel i sześć rysunków dla których Doktorant na końcu pracy stworzył spis tabel i rysunków. W miejscach, gdzie tabele zostały sporządzone,

zostały one również właściwie pod względem warsztatowym opisane ze wskazaniem źródła pochodzenia określonych danych.

Bibliografia na końcu pracy została starannie pogrupowana z rozgraniczeniem bogatego materiału źródłowego i literatury przedmiotu. Zaletą jest rozgraniczenie przez Doktoranta (zachowując zasadę alfabetyczną) dokumentów i aktów prawnych, literatury zwartej, artykułów naukowych, źródeł internetowych oraz przekazów medialnych, a także pozostałych źródeł, co w istocie składa się na bogatą wartość źródłową, zawierającą ponad tysiąc pozycji.

Wskazane powyżej błędy językowe nie umniejszają w swej istocie bardzo wysokiej oceny warsztatowej całej pracy.

Proponowany zestaw pytań do zadania w czasie obrony doktorskiej:

1. W jaki sposób i pod wpływem jakich czynników w ocenie Doktoranta przebiega proces indoktrynacji członków do struktur organizacji terrorystycznych?
2. W jaki sposób Doktorant interpretuje znaczenie pojęcia „*dżihad*”, z perspektywy organizacji terrorystycznej, a także z perspektywy społecznej i religijnej?
3. Dlaczego Autor w przedmiotowej dysertacji nie odniósł się do Globalnej Strategii Zwalczenia Terroryzmu, przyjętej w 2006 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ /The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy and Plan of Action/?

Wniosek końcowy

Podsumowując przedmiotową analizę dysertacji Pana mgra Marka Pardyaka z pełną stanowczością i przekonaniem stwierdzam, że recenzowaną dysertację należy ocenić pozytywnie. Rozprawa doktorska mgra Marka Pardyaka na temat: „*Oblicza terroryzmu oraz metody badań jego psychospołecznych i organizacyjnych uwarunkowań*”, spełnia wymagania Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, wnioskuje o jej przyjęcie i dopuszczenie do publicznej obrony.

Kraków, dnia 17.08.2023 r.

.....

